

Борбодоев Ж.М.

**ЭГЕМЕНДИККЕ ЭЭ БОЛГОНДОН КИЙИНКИ МЕЗГИЛДЕГИ
ЭТНИКАЛЫК АЗЧЫЛЫККА КАРАТА КЫРГЫЗСТАНДЫН УЛУТТУК
САЯСАТЫНЫН ПРИОРИТЕТТҮҮ БАГЫТТАРЫ**

Борбодоев Ж.М.

**ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ
КЫРГЫЗСТАНА ПОСЛЕ ПОЛУЧЕНИЯ СУВЕРЕНИТЕТА ПО ОТНОШЕНИЮ К
ЭТНИЧЕСКОМУ МЕНЬШИНСТВУ**

Zh.M. Borbodoev

**PRIORITY DIRECTIONS OF THE NATIONAL POLICY OF KYRGYZSTAN ETHNIC
FAILURE OF ACQUISITION OF SOVEREIGNTY**

УДК:371.39

Бул макалада эгемендикке ээ болгондон кийинки мезгилдеги этникалык азчылыкка карата Кыргызстандын улуттук саясатынын приоритеттүү багыттары каралган.

This article discusses the priorities of the national policy of Kyrgyzstan ethnic in sufficiency.

1980-жылдын аягы XX кылымдагы дүйнө түспөлүн өзгөрттү жана ага жаңы дүйнөлүк тартип киргизген бир кыйла жаңылыктар менен коштолду. 1989-жылдан Советтер Союзунун расмий кулашы башталып, жаңы көз карандысыз улуттук мамлекеттердин түзүлүүсүнө кадам ташталды.

Советтик мезгилден кийинки мейкиндикте улуттук мамлекеттердин пайда болушу көптөгөн жылдар бою түзүлүп келген «советтик эл» түшүнүгүн талкалап жана этностор аралык мамилелерге негизделген бир далай конфликттер менен коштолду. Мындай шартта, көз карандысыз республикаларга, анын ичинде Кыргызстанга, этностор аралык мамилелер жаатында улуттук саясатты иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыкты.

Бул багытта Кыргызстандын эгемен мамлекет катары улуттар аралык тең салмактуулукту, толеранттуулукту, чыдамкайлыкты, достукту жана ынтымакты камсыз кылуу максатында жүргүзгөн саясатынын үзүрү катары Кыргызстан жана түрк элдеринин Ассамблеясынын түзүлүүсүн, алардын ишмердүүлүктөрүн кароого болот.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын аймагында ар бири өздөрүнүн тарыхы, маданий жана руханий баалуулуктары менен айырмаланышкан 80ден ашуун ар түрдүү этностор жашашат. 1999-жылдагы элдик каттоонун маалыматтарына ылайык өлкөнүн титулдук этносу болуу менен бирге, калктын көпчүлүк бөлүгүн кыргыз улутундагы калк түздү. Саны боюнча экинчи орунда өзбектер, үчүнчү орунда орустар турушат. Акыркы жылдары: орустардын, немецтердин, украиндардын, татарлардын, еврейлердин ж.б. этностордун саны кыскарганы менен, Борбордук Азия республикаларына тиешелүү өзбек, таджик, уйгур, казак улутундагы элдердин санынын табигый өсүшү байкалды. Славян элдерине таандык этностордун азайуусу алардын айрым өкүлдөрүнүн

өздөрүнүн тарыхый ата мекенине көчүп кетүүсүнүн активдүүлүгү же чет мамлекетке жашоо үчүн чыгып кетүүсү менен шартталат.

Республикада жакынкы эле эмес, түрк, грек, болгар, чех, иран, курд, финн, словак, араб, венгер, албан, француз, ветнам, хорват улутунун өкүлдөрү, америкалыктар, кубалыктар, голландиялыктар, австралиялыктар жана башкалар сыяктуу алыскы чет элдердин өкүлдөрү да жашашат жана алар өлкөдө этникалык азчылык катары каралат.

Кыргызстандын аймагында мындай көптөгөн этностордун келип жашап калуулары өткөн кылымдарда орун алган саясий жана тарыхый окуялар менен шартталат.

Мисалга алсак, орустар түндүк Кыргызстанга 19-кылымдын 60-жылдарынан, ал эми түштүк Кыргызстанга болсо – 1893-жылдары келе башташкан. Бул учур, падышалык Россия Орто Азия элдерине өзүнүн колониялык саясатын жүргүзүп жаткан мезгил болгон жана ал саясаттын негизинде орустарды массалык түрдө Кыргызстандын аймагына көчүрүү планы ишке ашкан.

Массалык түрдө отурукташтыруунун экинчи этабы 1941-1945-жылдарга таандык. Улуу Ата Мекендик согуш учурунда Россия, Украина, Белоруссия республикаларынын айрым чөлкөмдөрүндөгү талкалануу коркунучунда турган ири заводдор менен фабрикаларды эвакуациялоого байланыштуу аларда иштеген жогорку квалификациядагы жумушчулар, илимий кызматкерлер, окумуштуулар менен катар, Кыргызстанга улгайган жаштагы адамдар, багар- көрөрү жок жетим балдар, кыздар жөнөтүлгөн. Орустар жыш жайланышкан чөлкөмдөр болуп Чуй областы, Ыссык-Көлдүн чыгыш тарабы, Талас областынын батыш тарабы, республиканын бардык шаарлары, өзгөчө Бишкек шаары эсептелет.

Өзбек улутундагы элдер Кокон хандыгы пайда боло электен мурда эле Фергана өрөөнүнүн күңгөй-батыш бөлүгүндө жашап келишкен. Алар Кыргызстандын Ош, Жалал-Абад областарынын Өзбекстан менен чек ара райондорунда отурукташышкан. Кыргызстандын түндүк тарабында жашашкан өзбектер Кокон хандыгынын сепилдеринин жашоочуларынын тукумдары.

Украиндар Кыргызстанга орустар менен бирге келишкен. Алардын көпчүлүгү Россиянын чет жактарынын жана Украинанын (Полтава областы) көчүрүлгөн адамдары. Украиндар, негизинен Чүй областында жана Кыргызстандын башка шаарларында жашашат жана алардын саны 50, 4 миңди түзөт.

Татарлар Кыргызстанга XX кылымдын башында көчүп келип отурукташышкан. Алар республиканын аймагында биринчилерден болуп мектептерди ачышкан жана кыргыз жаштарын сабаттуулукка окутушкан эң биринчи агартуучулардын өкүлдөрү. Татарлардын көпчүлүгү шаарда жашашат. Алардын арасында көптөгөн жумушчулар, интеллигенция жана соода кызматкерлери бар. 1999-жылы биздин Республикабызда 42,4 миң татарлар жашашкан.

Дунгандар Кыргызстанга 19-кылымдын (1877-78-жж.) аягында Кытайдын түндүк-батыш бөлүгүнөн келишкен. Цинь козголоңуна катышкандыгы үчүн алар куугунтукка алынышып, анын натыйжасында өздөрүнүн ата-мекенин таштап кетүүгө аргасыз болушкан. Дунгандар негизи Чүй өрөөнүндө (Токмок, Александровка, Миянфан, Кең булуң айылдарына), Ыссык-Көл областында (Каракол, Ырдык айылы) отурукташышкан. Алар кытай тилинде сүйлөшөт жана мусулман динин тутушат. Жер иштетүү жана соода менен алектенишет.

Уйгурлар Кыргызстанга XX кылымдын жыйырманчы жылдарында көчүп келип отурукташышкан. Алардын көчүп келүүсүнүн экинчи этабы 50-жылдар белгиленет. Алар Ата Мекенин «маданий революциядан» кийин таштап кетүүгө аргасыз болушкан. Негизинен Бишкек, Токмок, Каракол шаарларынын дыйканчылык райондорунда жашашат.

Казактар эзелтен бери эле Кыргызстандын бардык аймагында кошуна жашап келишкен. Алардын басымдуу көпчүлүк бөлүгү Чүй жана Талас областарында жашашат. Негизинен малчылык кылуу жана соода менен алектенишет.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын аймагында жашап жатышкан түрктөрдү эки топко бөлүүгө болот. Биринчилери – түрктөр жана алардын ата-бабалары депортация убагында орундашышса, экинчилери – 1989-жылдагы Фергана өрөөнүндөгү окуялардан кийин отурукташышкан. Бул мезгилде Кыргызстанга отурукташууга 12 000 түрк муктаж болгон. Кыргызстан түрктөрүнүн коомдук бирикмесинин акыркы каттоосунун маалыматтары боюнча өлкөдө 51 750 этникалык түрктөр Бишкек, Талас, Ош, Жалал-Абад шаарларында жашашат.

Улуттук (этникалык) азчылыктардын өкүлдөрү болуу менен бирге, бул этностордун ар бири Кыргызстандын калкын түзүшөт жана алар негизин түзгөн улуттук мамлекеттердин Кыргызстанда элчиликтери, өкүлчүлүктөрү, консулдуктар жана өздөрүнүн диаспоралык өкүлчүлүктөрү бар. «Улуттук азчылык», «диаспора» сыяктуу терминдер этностор аралык маселелерди изилдөөдө абдан чоң мааниге ээ экендиги белгилүү. Улуттук (этностук) азчылык болуп, өздөрүнүн өлкөсүнөн сырткары,

салттык жайланышуу аймагынан бөлөк улуттук чөйрөдө жашашкан, бирок, ошол элдин өзүнчөлүгүн, тилин, маданиятын жана башка этностук өзгөчөлүктөрүн сактоону улантуучу элдин бир бөлүгү түшүнүлөт. Улуттук азчылыктар өздөрүнүн маданиятын жана салттарын сактоого умулуу менен, жашап жатышкан мамлекеттерде улуттук-маданий борборлорду же диаспораларды түзүшөт. Мындай уюмдар этностор аралык мамилелерди жакшыртууга жана полиэтникалык жарандык коомду түзүүгө көмөк көрсөтөт. Мамлекеттин улуттук саясатын түзүүнүн негизги максаты болуп, улуттук мамилелерди жөнгө салуу эсептелет.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда элдердин арасындагы тынчтыкты жана ынтымакты колдоо максатында жарандык коом тарабынан түзүлгөн ар түрдүү институттар жана уюмдар иш алып барышат. Жарандык коом, мамлекеттин ажырагыс бөлүгү болуу менен бирге, анын эгемендүүлүгүнүн алып жүрүүчүсү болуп эсептелет жана өзүнүн укуктары жана милдеттерине ээ. Мамлекет калкты керектүү инфраструктура менен камсыздоо аркылуу, коомдогу жашоо аракетинин ар тараптуу чөйрөсүндө өнүгүүгө мүмкүнчүлүк берет. Жарандык коом менен мамлекеттин кызматташтыгынын эң көрүнүктүү мисалы - 1993-жылы түзүлгөн Кыргызстан элинин Ассамблеясы. Анын уюштурулушу менен бирге Кыргызстанда биримдиктин, тынчтыктын жана ынтымактуулуктун Декларациясы жар салынды.

Кыргызстан элинин Ассамблеясын түзүү - республикада этностор аралык ынтымакты жана жарандык тынчтыкты колдоонун коомдук-мамлекеттик системасын түзүүнүн күчтүү импульсу. Өзүнүн маңызында, Кыргызстан элинин Ассамблеясы – кыргыз жергесинде жашап жаткан ар бир этностук топторду өкүлчүлүк укуктары менен камсыз кылуучу уникалдуу элдик парламент.

Бүгүнкү күндө республикада 28ден ашуун улуттук-маданий борборлор иш алып барышат. Кыргызстандагы социалдык-маданий жана экономикалык тармактардын өнүгүшүнө өздөрүнүн салымын кошуп келе жаткан түрктөрдүн коомдук бирикмесинин иш аракеттери алардын ишмердүүлүктөрүнүн ачык мисалы. Бул коомдук бирикменин жетекчиси - ар бир беш жылда бир жолу шайлануучу анын президенти. Анын структурасында Аялдар Кеңеши, Жаштар Комитети, аймактык жоопкерчиликтүү аксакалдар токтору активдүү иштешет.

Ар кыл жаштагы аялдардан турган Аялдар Кеңеши үй бүлө маселелери боюнча, тактап айтканда, аялдар арасындагы социалдык көйгөйлөрдү изилдөө, аларды чечүүгө жардам берүү менен алектенет, бирикменин Жаштар комитети менен биргеликте иш-чараларды уюштурушат.

Жаштар Комитетинин өзөгүн түрк жаштарынын активдүү бөлүгү түзөт. Окуу жайлардын студенттери, жаш адистер жана чыгармачыл жаштардын жолугушуулары, өлкөдөгү коомдук жана саясий маселелер боюнча алардын пикир алмашуулары Комитеттин ишмердүүлүгүндөгү адатка айланган көрүнүш. Андан сырткары, майрамдардык кечелер-

ди жана башка улуттардын өкүлдөрү менен жолугушууларды, көркөм-эстетикалык иш чараларды уюштуруу, жыйналыштарды өткөрүү да алардын негизги милдеттерине кирет. Түрк жаштарына өздөрүнүн тарыхы менен жакындан таанышууга шарт түзүп, салт-санаасын, үрп-адатын, тилин, маданиятын үйрөнүүгө, сактоого үндөшөт. Түрк элинин маданиятын пропагандалоо, жайылтуу максатында коомдук бирикме тарабынан «Ахыска» бий ансамбли түзүлгөн. Жаш кыздар жана балдар бул ансамблге катышуу менен улуттук бийлерди үйрөнүшөт. Бир топ жаштар чет өлкөлөрдө окушат. Түрктөрдүн арасында өлкөнүн экономикасынын өнүгүшүнө салымдарын кошуп жатышкан ийгиликтүү бизнесмендер аз эмес.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстан элинин Ассамблеясы диаспоралардын жардамы менен мамлекеттин улуттук саясатын жүргүзүүдө жана этностор аралык мамилени жөнгө салууда маанилүү роль ойнойт.

Этностор аралык мамилелерди стабилдештирүү, Кыргызстандын элдеринин улуттук-маданий өнүгүүсүн камсыздоо, алардын социалдык-экономикалык абалын чыңдоого кам көрүү, мамлекеттин улуттук саясатын жүргүзүүдө, көп улуттуу жарандык коомду түзүүдө негизги приоритет болуп саналат. Өлкөнүн негизги мыйзамында белгиленгендей, «Кыргызстандын эли эгемендүүлүктүн алып жүрүүчүсү жана Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин жалгыз булагы болуп саналат».

Рецензент: к.филос.н Жапаров Д.